

Současné trendy a bezpečnostní rizika v Rusku a SNS

Sergej Medveděv

Politická rizika v Rusku

Nestálost a křehkost postsovětského politického prostředí je výrazem inherentní slabosti politického režimu v Rusku. To se opět ukázalo na podzim 1993, kdy Boris Jelcin v září rozpustil starý parlament a v říjnu došlo v Moskvě k pokusu o vojenský převrat, což si vyžádalo přinejmenším 150 lidských životů a stovky zraněných. Pak následovaly v prosinci spěšné volby do nového parlamentu, v nichž většina ruských voličů zavrhl dosavadní činitele i ekonomickou reformu a přiklonila se ke stranám komunistické a fašistické orientace.¹

Skutečnost je taková, že po dvouapůl letech proklamované svrchovanosti Rusko doposud nerozvinulo svou státnost. Projevují se zde přinejmenším čtyři hlavní nedostatky, které brání současnému či budoucímu ruskému vedení účinně (nebo alespoň uspokojivě) vykonávat státní moc:

- slabost zákonodárné, výkonné i soudní větve státní moci; jejich ustavičné vzájemné zápolení;
- separatistické tendence v regionech a rozvíjení alternativních mechanismů moci;
- slabost systému politických stran, z nichž většina postrádá programovou identitu i voliče;
- absence sociální základny současného režimu.

Umělá implantace principu dělby moci v Rusku přispěla k rozpadu jedné jediné autority. Namísto vzájemné „kontroly a rovnováhy“ se jednotlivé větve moci, zaměřené navzájem proti sobě, soustavně snažily jedna druhou zničit. To vyvrcholilo v otevřené konfrontaci v září–říjnu 1993, kdy prezident Jelcin rozpustil ruský zákonodárny sbor a kdy se parlamentní předáci pokusili o vojenský převrat. Volby do nového parlamentu (Federálního shromáždění) a přijetí nové ústavy z 12. prosince² nevytvářejí nutně základnu pro stabilní ústavní proces podobný západnímu, a proto je budoucnost všech tří větví moci stále ještě velmi nejasná.

Výkonná moc, představovaná prezidentem s jeho aparátem a kabinetem ministrů, je – jak se zdá – vítězem politické bitvy z podzimu 1993. Boris Jelcin dosáhl vytyčeného cíle – získal lidový souhlas pro novou ústavu, která mu poskytuje rozsáhlé pravomoci a značně omezuje pravomoc parlamentu bránit mu v jejich využití. Nyní má ústavní oporu a úřadující ministerský předseda Viktor Černomyrdin již projevil jisté politické schopnosti, jak si poradit se slabým a svárlivým parlamentem.

V ruské politice však ústavní opora nemá tak velký význam. Na čem záleží, je politický vliv, soudržnost a autorita, což všechno exekutiva ve své současné podobě jasně postrádá. Nemůže si už ani být jistá převahou nad oponenty v prezidentských volbách. Z výsledků průzkumu veřejného mínění z 12. prosince 1993 vyplývá, že by 39 % dotazovaných účastníků hlasovalo pro Jelcina jako prezidenta, ale 52 % by hlasovalo pro „někoho jiného“.³

Dalším problémem je to, že nový parlament bude asi ještě méně kooperativní než starý Nejvyšší sovět a že se Jelcin bude muset neustále potýkat s novou opozicí. To bude nesmírně riskantní. Kdyby se Boris Jelcin opět pokusil rozpustit parlament dekretem, mohl by působivý hlas Vladimíra Žirinovského, který má váhu mezi vojáky, probudit přízrak

občanské války. Prezidentovi noví oponenti se nezdají být tak izolovaní nebo tak snadno přemožitelní, jako obránci starého Sjezdu.⁴

Kromě toho, i když si sám Jelcin zajistil právo rozpustit Dumu a vyhlásit nové volby, pokud Duma třikrát odmítne jeho kandidáta na funkci ministerského předsedy, nemůže právo rozpustit zákonodárny sbor po vyjádření nedůvěry použít v prvním roce fungování nového parlamentu. Je nejspíš pravděpodobné, že to bude prezidenta nutit k tomu, aby se vyhnul konfliktu (jak to již činil během volební kampaně) vytvořením kabinetu vyjadřujícího co nejširší názorové spektrum, s ministry pocházejícími buď přímo ze stran neofašistického či komunistického zaměření, nebo reflektujícími jejich postoje.

To znamená, že současné protiklady ve vládě, v níž – řečeno slovy Grigorije Javlinského – „třetina buduje komunismus, třetina buduje kapitalismus a třetina si hledí svých osobních zájmů“⁵, potvrzují dál a budou bránit výkonné moci v provádění konzistentní politiky. Vláda bude vážně rozpolcena mezi několik reformátorů a konzervativní většinu, složenou z někdejších nomenklaturních kádrů. Reformní ministři budou v malé a vzdorující menšině. Kromě toho, i když má exekutiva nyní právo kontrolovat Ruskou ústřední banku, ta s největší pravděpodobností zůstane v rukou protireformního předsedy Viktora Geraščenka.

Zákonodárnou moc nyní ztělesňuje Federální shromáždění zvolené 12. prosince 1993 a složené z horní komory – Rady federace –, v níž má každý z 89 subjektů federace po dvou zástupcích, a z dolní komory – 450členné Dumy, v níž jedna polovina poslanců byla voliči zvolena podle systému poměrného zastoupení na základě stranických volebních kandidátek a druhá polovina na základě většinového systému.

Parlamentní volby ukázaly, že národ je značně rozdělen, unaven politickým zápasem v Moskvě a sužován ekonomickými útrapami způsobenými reformou. Většinou šlo o hlas protestu s nemnoha konstruktivními prvky. Je tudíž velmi pravděpodobné, že nový zákonodárny sbor podlehe hned od počátku „obstrukčnímu pokušení“, obnoví boj o moc na nejvyšších místech a vyvolá politickou nestabilitu.

Strana Ruská volba získala v individuálním volebním zápolení dost křesel k tomu, aby se stala největší frakcí v Dumě – v dolní komoře –, ale celkovým počtem ji daleko převyšují odpůrci politických a ekonomických reforem.⁶

Dalším problémem je to, že velkými vítězi voleb z 12. prosince mohou nakonec být regionální politici, zvolení individuálně v místních obvodech. To platí zejména o horní komoře – Radě federace –, která je převážně obsazena představiteli někdejší nomenklatury.⁷ Jsou to lidé různého přesvědčení, ale všichni budou především zastávat zájmy svých regionů. To bude dále komplikovat mocenský zápas v Moskvě a zastiňovat vyhlídky na národní konsenzus a konstruktivní součinnost exekutivy s legislativou.

Pro prezidenta Jelcina bude téměř stejně obtížné prosazovat koherentní program liberální ekonomické reformy v novém parlamentu, jako v onom parlamentu, který v říjnu 1993 rozehnal. Nová ústava nedává legislativě velkou moc, ale parlament má stále poslední slovo k rozpočtu a možnost přitvrdit svůj hlas i při jiných ekonomických polemikách. To může znamenat slepou uličku pro reformní úsilí a – jelikož ekonomická reforma je ústředním problémem ruské politiky – trvale bezvýchodnou politickou situaci v Rusku. Souhrnně řečeno, zákonodárna moc nemůže mít poslední slovo v mocenském zápase, přitom však může podstatně přispět k nestabilitě konfrontačními postoji k výkonné moci, dovoláváním se podpory regionálních vůdců a zákonodárců či apelováním na armádu a dalším rozdělováním národa. K tomu už fakticky došlo vyhlášením amnestie pro Jelcinovy odpůrce, zatčené v říjnu 1993.

Soudní moc – podle nové ústavy – představuje Ústavní soud (řešící případy plynoucí z ústavy, problémy státních smluv a spory mezi subjekty federace). Nejvyšší soud (nejvyšší soudní orgán občanského, trestního a správního práva) a Nejvyšší arbitrážní soud, zabývající se hospodářskými spory. V žádoucím systému kontroly a rovnováhy připadá zvláštní úloha Ústavnímu soudu.

Postsovětské zkušenosti ukazují, že skutečně nezávislé soudnictví nemá v ruské politické kultuře vůbec žádné kořeny. Starý Ústavní soud a jeho předseda Valerij Zorkin byli po celou dobu objektem politické manipulace a v roce 1993 stáli na straně parlamentu a komu-

nistické a nacionalistické opozice. Je nesnadné si představit, že nový Ústavní soud dokáže chodit po tenkém provaze mezi exekutivou a legislativou, zvláště když všichni soudci budou jmenováni prezidentem (s parlamentním souhlasem).

Jsou zde ještě další dva aktéři mocenské hry, čekající za postranní čarou. Jedním z nich je *armáda a bezpečnostní síly*. Laxní počínání sil Ministerstva vnitra, včetně Pořádkové policie, během pokusu o vojenský převrat v říjnu 1993 a zjevná neochota armády postavit se na něčí stranu, a to až do poslední chvíle, ukázaly přinejmenším tři věci. Za prvé, „siloví ministři“ nemohou být spolehlivými partnery pro žádnou z politických sil. Za druhé, politické preference armády nejsou ani zdaleka jasné a armáda se stále více politicky dělí. Za třetí, mocenský boj na nejvyšších místech, který hrozí rozpolcením země i samotné armády, sleduje armáda s rostoucími obavami, a proto může být za určitých okolností nucena jednat na vlastní odpovědnost, aby zabránila takovému vývoji.

Druhou významnou silou, připravenou na postranní koleji, jsou *regionální předáci*. Se zvolením nového parlamentu získali pódium i nástroj pro vyvíjení tlaku na federální orgány. S největší pravděpodobností nemají vlastní jasné preference, a to s výjimkou získání ústupků od Moskvy výměnou za mírnou a podmíněnou podporu pro prezidenta.

Situaci ještě více komplikuje a destabilizuje skutečnost, že zatímco regionální politické elity získávají větší vliv ve federální politice, centrum stále postrádá spolehlivé nástroje pro kontrolu regionů. Je nebezpečí, že se federativní vztahy v Rusku stanou jednosměrnou ulicí.

Dalším nedostatkem ruského politického systému, plodícím značnou nestabilitu, je *slabost politických stran*. Pro prosincové volby se zaregistrovalo třináct politických stran, z nichž však pouze osm překonalo pětiprocentní hranici pro zastoupení v parlamentě. Všechny tyto strany jsou ale poměrně mladé a slabě organizované. Ve volbách figurovalo ve většině volebních obvodů mnoho kandidátů, z nichž jen málokteré uváděli na kandidátní listině svou stranickou příslušnost. Voliči zůstali v tomto směru neinformováni, aby snad nebyli ovlivněni.

Většina stran se vytvářela nikoli na základě společného zájmu, ale spíše na základě mlhavé blízkosti názorů a zpravidla se formovala kolem určitých politických osobností. Činnost většiny stran se omezuje na Moskvu, Sankt Peterburg a několik velkých měst a je vzrůstající měrou limitována silicím regionálním separatizmem. Ve skutečnosti jsou všechny současné strany ve své činnosti ochromovány malou početností, skromností finančních prostředků, absencí státní podpory, omezeným intelektuálním potenciálem, nedostatkem prominentních vůdců a slabostí stranických struktur.⁸

Politická rizika v zemích SNS

Politická situace ve slovanských republikách SNS – na Ukrajině a v Bělorusku – je podobná jako v Rusku. Dřívější nomenklaturní většina v parlamentech a místních mocenských orgánech si zachovala své pozice, ale stále více ztrácí svůj vliv. Antinomenklaturní „demokratická“ opozice se tříví ještě dříve, než se dostane k moci. Do pohybu se dostávají centristické síly umírněného reformátorského typu. Politické scéně dominují státní činitelé, občanský profil politických stran je na nízké úrovni a vzrůstající sociální nespokojenost je provázána politickou pasivitou obyvatelstva.

Přítom však antinomenklaturní a „demokratické“ síly na Ukrajině (RUCH) a v Bělorusku (Běloruská lidová fronta) jsou – na rozdíl od Ruska – orientovány nacionalisticky a patrioticky se zvyrazňovaným rysem výlučnosti. Přes blízkou příbuznost těchto tří slovanských národů Ukrajinci i Bělorusové prosazují svou národní identitu za cenu kulturní, jazykové i politické separace od Ruska.

Ukrajinský prezident Leonid Kravčuk však musel vzít na vědomí reálné meze nacionalizmu (21 % obyvatel Ukrajiny tvoří Rusové). I když se konfrontační epizody budou opakovat, v krátkodobé a střednědobé perspektivě bude Ukrajina nucena „kyvadlově“ se přibližovat, respektive se vzdalovat Moskvě, pohybujíc se zároveň po její oběžné dráze. Platí to tím spíše, že katastrofický stav ukrajinské ekonomiky v roce 1993 (více než čtyři-

cetiprocentní měsíční inflace, trojnásobný propad průmyslové výroby atd.) nutí lidi k pochopení skutečné ceny nezávislosti.

Rovněž postsovětský politický systém v *Moldově* získal podobu neonomenklaturního režimu s autoritářskými rysy. Antinomenklaturní Lidová fronta, která volala po násilném sjednocení s Rumunskem, pozbyla své přitažlivosti.

Budoucí vývoj bude do značné míry ovlivněn způsobem řešení situace ve strategicky významném Podněstří⁹ (a také v rebelující Gagauzské republice na jihu Moldovy). V případě, že Kišiněv dosáhne politického kompromisu s Podněstřím, bude nucen setrvat v prostřední SNS. V případě, že znovu vzplane ozbrojený konflikt, bude jedinou alternativou sjednocení Moldovy s Rumunskem (ve skutečnosti pohlčení Moldovy „Velkým Rumunskem“). Rusko a Ukrajina mají tedy těžkou volbu, pokud jde o budoucí status Podněstří.

Vážnou bezpečnostní výzvou pro Západ je také „podněsterský uzel“. Je to oblast konfliktu na území bývalého SSSR, která je nejbližší k západní bezpečnostní zóně. Možný konflikt by mohl zahrnout i Rumunsko. Nebezpečná „šňůra“ Rusko–Ukrajina–Podněstří–Moldova–Rumunsko se snadno může stát „mostem“, po němž by se nestabilita a krize mohly šířit na západ a vyvolávat konflikty ve střední Evropě. Jakákoli změna územního nebo administrativního statu quo v Podněstří může vyvolat fetézovou reakci destabilizace a vytvořit „oblouk nestability“ od Moldovy až po Srbsko a Kosovo, jenž by byl pro evropskou bezpečnost ještě hroživější než současná balkánská krize.

Podstatně odlišná je situace v *Zakavkazsku*. Cena revolučních změn v Ázerbájdžánu, Gruzii a Arménii byla vysoká. Když se zde dostaly k veslu „národnědemokratické“ síly, existující etnická napětí rychle přerostla v přímé vojenské konflikty: v Náhorním Karabachu, zčásti v Nachičevanu, v Jižní Osetii a v Abcházii. Vnitřní stabilita se zhroutila, což máfi vyhlídky na ekonomickou a institucionální reformu. Znamením této doby je vypuzení „demokratického“ prezidenta Abulfaze Elčiбеje a návrat nomenklaturního režimu Gejdara Alijeva do Ázerbájdžánu.

Zatímco formálně byly zavedeny demokratické mechanismy, politický život tří zakavkazských států je ve skutečnosti určován poměrem sil mezi ozbrojenými jednotkami. To je zvlášť patrné v Gruzii, kde se sám Eduard Ševardnadze stal zajatcem polovojenských kriminálních skupin a po přistoupením Gruzie k SNS v listopadu 1993 se stal zajatcem ruských jednotek. S rozšířením ozbrojených konfliktů na celý zakavkazský region se hlavními aktéry na politické scéně staly vojenské a represivní orgány. Ve všech třech státech převládá militantní psychologie národní mobilizace, přispívající k autoritářským trendům ve vnitřní politice a dále prohlubující konflikty.

Ve *středoasijských republikách* SNS rozpad Sovětského svazu pouze odstranil svrchní ideologickou roušku, zakrývající tradiční orientální hierarchickou mocenskou strukturu. Vzhledem k etnickým napětím (komplikovaným ještě kmenovými a klanovými rozpory) v tomto regionu je jedinou zárukou politické stability konzervace neonomenklaturních režimů dvojího základního typu. Na jedné straně jde o „mírně“ autoritářský režim, inklinující k ekonomickým reformám, s relativně svobodným tiskem a s pluralitní demokracií (Nursultan Nazarbajev v Kazachstánu, Askar Akajev v Kyrgyzstánu) a na druhé straně o „tvrdě“ autoritativní režim s tuhou tiskovou cenzurou, s pouze symbolickou opozicí a s nejasnými vyhlídkami na ekonomickou reformu (Saparmurad Nijazov v Turkmenistánu a Islam Karimov v Uzbekistánu). Pád těchto režimů nevyhnutelně povede k občanské válce a k ozbrojeným etnickým konfliktům afghánského typu, jak to jasně ukázal převrat v Tádžikistánu.

Středoasijské republiky by mohly směřovat k státnímu kapitalismu afrického typu s prvky zahraničních investic, se soukromým podnikáním v zemědělství, v maloobchodě a v řemeslné výrobě. Politický život by byl pak ponejvíce charakterizován soupeřením kmenů, kriminálních skupin, narkomafií atd. a častými vojenskými převraty.

Islámský prvek ve Střední Asii (s výjimkou Tádžikistánu) neznámá bezprostřední hrozbu pro bezpečnost Ruska i Evropy. Kromě toho většina zemí tohoto regionu – jak se zdá – inklinuje spíše k „laickému modelu“ reprezentovanému Tureckem nebo k „islámskému kapitalismu“ v Perském zálivu než k fundamentalistickým manýrám Íránu. Důležité je, že středoasijské muslimové jsou většinou sunnité.

Bezpečnostní klima ve Střední Asii je mimořádně nebezpečné a konfliktní. Vzhledem k složité etnické struktuře středoasijských států a k umělé povaze hranic mezi nimi se lokální konflikty v kterékoli z republik mohou snadno rozšířit přes hranice a stát se ohniskem nestability pro celý region. Nedostatek obdělávatelné půdy a vody spolu s předlidněností bude vždycky příčinou konfliktů i v relativně stabilním prostředí. Z tohoto hlediska je nejriskantnější a nejnestabilnější oblastí bohatá a úrodná Ferganská dolina, kde se setkávají hranice Uzbekistánu, Kyrgyzstánu a Tádžikistánu a kde už v posledních letech došlo ke třem vražedným etnickým konfliktům. Je třeba mít rovněž na zřeteli konfliktní potenciál v severním Kazachstánu, v oblasti s převážně ruským obyvatelstvem, kde nedávné zisky nacionalistů v ruských volbách (i sama skutečnost, že Vladimír Žirinovskij pochází z této oblasti) bezprostředně vyvolaly vlnu etnického separatizmu a volání po začlenění do Velkého Ruska.¹⁰

Dezintegrace v Rusku

Nové ambice lokálních elit v Rusku se vynořily v souvislosti s neúspěšným srpnovým převratem v roce 1991. Jejich projevem bylo vyhlášení svrchovanosti v řadě republik (Tatarstán, Čečensko, Baškortostán aj.) a vyhrocování územních etnických sporů. Navíc i regiony s ruskou populací začaly usilovat o větší hospodářskou i politickou autonomii.

„Regionalizace“ v Rusku je provázena viditelnou uzurpací moci v lokalitách i v regionech.¹¹ Funkce státní moci si přisvojují místní politické, sociální, etnické, vojenské a někdy i kriminální skupiny. Nepokrytě to demonstruje evoluce politicky motivovaného kozáckého hnutí, které se nakonec stalo záležitostí velké politiky.

Existují přinejmenším čtyři hlavní oblasti či zóny aktuální nebo potenciální nestability na území Ruské federace:¹²

- oblast severního Kavkazu,
- povolžská zóna,
- Zabajkalsko,
- severní zóna.

Situaci v *oblasti severního Kavkazu* lze charakterizovat jako nestabilní s tendencemi k postupnému vzdalování od Moskvy. Obecné obavy z „libanonizace“ severního Kavkazu jsou ovšem značně přehnané. Aby se mohl stát „druhým Libanonem“, musel by se severní Kavkaz sjednotit v nějakou federaci či konfederaci, což se nyní zdá téměř nemožné vzhledem k etnickým, náboženským i ekonomickým rozporům v této oblasti. Nejpravděpodobnějším scénářem nebude nějaká dlouhodobá „zákopová válka“ mezi několika hlavními proti sobě navzájem bojujícími silami, ale spíše příležitostná vzplanutí konfliktů v různých místech celé oblasti.

Bezpečnostní rizika v tomto regionu jsou poměrně značná. Za prvé, důsledkem konfliktů bude masová migrace a terorismus. Za druhé, bude pokračovat příliv zbraní do tohoto regionu, již dnes značně vyzbrojenému. Za třetí, Rusko bude pravděpodobně muset udržovat v této oblasti nebo v její blízkosti značný vojenský kontingent.

Pokud jde o „povolžskou zónu“ (Tatarstán, Baškortostán, Mordvinsko, Čuvašsko, Marijsko), hlavní bezpečnostní rizika jsou zde spojena se separatistickou politikou Tatarstánu a Baškortostánu (dříve Baškirie), jež mají velké zdroje ropy a zemního plynu a významný průmyslový potenciál (vojeňský, chemický, elektronický průmysl aj.).

I když vnitřní tenze v „povolžské zóně“ jsou relativně slabé, „volžský separatismus“ je potenciálně nejnebezpečnější formou separatizmu v Rusku. Protože se dotýká podstatného „jádra“ Ruska, které se zformovalo v 16. století, vyvolává rozhořčený odpor Rusů, pro něž je to záležitost nanejvýš citlivá, neboť zde tuší ohrožení samotné existence ruského státu. Odštěpením povolžských republik od Ruska by byly prakticky přerušeny hlavní dopravní a energetické tepny od východu k západu a od severu k jihu. Reakce (nebo neúměrná reakce) Moskvy může tedy vytvořit nebezpečné bezpečnostní klima v Rusku.¹³

V *Zabajkalsku* jediným kandidátem na reálné sebeurčení a pravděpodobně odtržení od Ruska je Tuva, kde původní etnická populace představuje dvě třetiny obyvatelstva a odkud jsou Rusové ponejvíce nuceni odcházet.

Možné oddělení Tuvy sice sotva může mít nějaký větší destabilizující vliv na situaci v Rusku. Ale proces uplatňování sebeurčení v této části Ruské federace může být svůdný: a) pro Čínu, vstupující dnes do fáze ekonomické i politické expanze; b) pro národnostní menšiny v pohraničních provinciích Číny, jež usilují o sebeurčení (hlavně v Tibetu). Vývojové trendy v Zabajkalsku jsou tudíž riskantní z hlediska rusko-čínských vztahů i všeobecné stability na Dálném východě.

Zdrojem destabilizace v „severní zóně“ je hlavně „separatizmus přírodních zdrojů“ bohatších regionů: Jakutska (Sacha), Komi a Jamalo-něneckého okruhu. Největší bezpečnostní riziko v této oblasti je spojeno s Jakutskem. I když stěží dojde k úplnému oddělení této republiky, větší ekonomická nezávislost Jakutska bude znamenat těžkou újmu pro ruskou ekonomiku a finance. „Severní zóna“ může také přispět k možné dezintegraci Ruska narušením finančního a daňového systému i celkových ekonomických vazeb v zemi, jakož i povzbuzováním *sibiřského a dálnovýchodního regionálního separatizmu*.

Pokud k tomu dojde, bezpečnostní rizika se zvýší. Územní změny takového dosahu zcela rozvrátí křehkou geopolitickou rovnováhu na Dálném východě. V pokušení bude (případně bude nucena) vstoupit do hry Čína a Japonsko. Například Japonsko v tom může vidět jedinečnou šanci, jak získat zpět svou část Kurilských ostrovů.

Dezintegrace Ruska bude s největší pravděpodobností dále pokračovat. Vedle vynořujících se separatistických ambicí lokálních elit se stále více projevuje neschopnost Moskvy udržet situaci pod kontrolou. Nedávné parlamentní volby a přijetí nové ruské ústavy, zakotvující nedílnou federaci, patrně napětí nezmírní. Regionální činitelé získali větší slovo v ruské politice, přičemž mnozí z nich interpretují ustanovení ústavy jako nezávazná vzhledem k nízkému počtu hlasů odevzdaných v jejich regionech. Ve značném počtu regionů a republik nebylo vůbec dosaženo 50procentní hranice hlasovací účasti.¹⁴ A co je závažnější, stále ještě nebylo dosaženo zřetelného rozdělení kompetencí a moci mezi Moskvou a subjekty federace.

Teoreticky vzato, budou-li současné trendy pokračovat, decentralizace může probíhat až do konečného determinování všech ekonomických subjektů schopných ujmout se dřívějšího státního vlastnictví, nebo – v případě ekonomického kolapsu – vymezení ekonomických i územních jednotek optimální velikosti, které budou v krizovém prostředí nejméně životaschopné. Přitom v současné chvíli jsou regionální, etnická i územní hnutí roztržštěná a nesynchronní. Stále ještě chybí ona „kritická masa“, schopná vyvolat rozpad Ruska. *Spíše lze hovořit o postupující decentralizaci a regionální diferenciaci, nikoli však o faktické dezintegraci Ruska.*

Je nejpravděpodobnější, že v nadcházejících letech bude muset Západ jednat s jednotným Ruskem. Decentralizace však s sebou přináší jiné bezpečnostní problémy, z nichž je na místě zmínit se alespoň o dvou:

a) Rusko zůstane jednotnou, ale podstatně oslabenou a nestabilní zemí s vnitřními regionálními rozpory zatemňujícími její perspektivy, zahraniční a bezpečnostní politiku i ekonomickou výkonnost. Lid může propadnout psychologické atmosféře „válečného stavu“, příznivé pro autoritářské a šovinistické trendy i fašizující demagogy.

b) Dělení Ruska na regiony je také jistým druhem nebezpečného pokušení pro mnohé země a etnické skupiny mimo Rusko. Především *státy bývalého SSSR* se budou možná snažit profitovat z decentralizace ve smyslu přímého přístupu k přírodním zdrojům, vylepšení svých politických pozic, uplatňování většího strategického vlivu a oslabení Moskvy.

Separatistická hnutí mohou působit též jako inspirující příklad pro národnostní menšiny v celém světě, zejména v zemích východní Evropy.

Etnické konflikty na území SNS

Bezprostřední příčinou etnických konfliktů je rozpad centralizované mocenské struktury. Nacionální a lokální elity, z nichž většina nemá žádnou tradici nezávislosti a státnosti, zbaveny autoritářské vlády, začínají definovat své specifické zájmy a klást důraz na vytvoření nezávislého státu.

Za další faktory, které podporují vznik řady etnických konfliktů, je možné považovat:

- spletitá etnická a demografická situace;
- rozklad Sovětské armády s početnými jednotkami (např. 14. ruská armáda v Podněstří) dislokovanými přímo v konfliktních regionech;
- šíření zbraní po celém bývalém sovětském území;
- zprětrhání ekonomických vazeb, v jehož důsledku mnohé oblasti zůstávají bez dodávek životně důležitých produktů a jsou nuceny hájit svou ekonomickou bezpečnost vojenskými prostředky;
- zasahování „třetích stran“ (například jednotky mudžáhídů z Pákistánu a z Afghánistánu v Tádžikistánu, námezdni žoldáci ze Středního východu v Karabachu atd.).

Etnické konflikty na území bývalého Sovětského svazu lze rozdělit do několika hlavních typů:¹⁵

1) *Nepokoje a pogromy*. K takovým pogromům došlo proti meschetským Turkům ve Ferganě (Uzbekistán) v roce 1989, proti Uzbekům v Oši (Kyrgyzstán) a proti Arménům v Dušanbe (Tádžikistán) v roce 1990 a v řadě dalších případů. Jejich bezprostřední příčinou mohou být demografické a ekonomické problémy, zejména nezaměstnanost. Velkým problémem je to, že v případě ostrého vyhocení sociální a ekonomické krize může k takovým nepokojům a pogromům dojít prakticky kdekoli, i když nejexplozivnější budou místa s vysokou koncentrací uprchlíků. Existuje skutečně malá možnost předvídat takové konflikty nebo jim zabránit, aniž by byl v určitých oblastech zaveden všeobecný výjimečný stav. Nepokoje a pogromy mají za následek vysoký počet uprchlíků a migrantů.

2) *Konflikty mezi příslušníky původní etnické skupiny a nepůvodním obyvatelstvem na územích, která získala nezávislost*. Takové konflikty se dotýkají hlavně práv nepůvodních (ponejvíce ruský mluvících) obyvatel (pobaltské státy, Moldova, některé autonomní republiky Ruské federace aj.).

Na území bývalého Sovětského svazu žije na 70 milionů lidí mimo své etnicko-historické regiony. Jejich podstatná část je potenciálně vystavena diskriminaci, případně i „etnickým čistkám“ bosenského typu. To se týká zejména 25 milionů Rusů, často pokládaných za „okupanty“. Status Rusů v nových nezávislých státech se již stal problémem vysoké ruské politiky, v níž pasivita vlády podněcuje šovinismus a imperiální kampaně nacionalistické opozice. Ochrana Rusů v „blízkém zahraničí“ byla jedním z nejžhavějších témat volební kampaně Vladimíra Žirinovského.

Je velkým rizikem, že si Moskva pod tlakem veřejnosti bude počínat do značné míry „imperiálně“ a k ochraně krajanů bude používat „diplomacie síly“. V „pobaltském případě“ budou prostředkem nátlaku ponejvíce průtahy s odsunem ruských jednotek z pobaltských států. V jiných případech to může být celá škála prostředků od ekonomických sankcí (např. vůči Ukrajině nebo vůči Tatarstánu) až po vojenskou intervenci (např. ve Střední Asii nebo v Tuvě). Pro Západ to je nezanedbatelná výzva. V určitých případech (pobaltské státy, Podněstří) může účinně zasáhnout, a to prostřednictvím nabídky svých dobrých služeb, mechanismů lidských práv a zprostředkování. Pokud se to však Západu nepodaří, bude Rusko pro vnější svět stále podezřelejším. V příštích letech by se snadno mohlo stát zemí zatíženou „výmarským syndromem“, jako bylo Německo po první světové válce.

3) *Konflikty jako opožděný důsledek stalinských deportací národů z let 1937–1941*. K takovým konfliktům dochází v místech, kde se tyto národy byly nuceny usídlit (jako v případě protimeschetských pogromů ve Ferganě), nebo při jejich návratu do míst původního usídlení (např. návrat krymských Tatarů na Krym). Takové konflikty představují relativně malá bezpečnostní rizika, jelikož se týkají menších etnických skupin. Ale značnou měrou přispívají k všeobecné nestabilitě na jižním okraji bývalého Sovětského svazu.

4) *Otevřené ozbrojené konflikty mezi místními politickými elitami v rámci jedné republiky* (Arménie, Gruzie, Ázerbájdžán, Tádžikistán atd.). Bezpečnostní výzvy, jež takové konflikty znamenají, jsou mimořádně silné. V příštích letech bude muset Západ jednat s řadou režimů (zvláště na Kavkaze a ve Střední Asii a možná i v Moldově), utápějících se ve vnitřním mocenském zápolení a potácejících se mezi diktaturou a vnitřní nestabilitou.

Rusko bude pravděpodobně pocívat potřebu vlastní vojenské přítomnosti na jižním okraji svého území, což bude vyžadovat určitou vojenskou výstavbu.

5) *Konflikty o status etnického území* (což obvykle znamená nejprve úsilí o sebeurčení a pak o skutečnou nezávislost): Jižní Osetie a Abcházie v Gruzii; Podněstří a Gagauzsko v Moldově; Čečensko a Tatarstán v Rusku atd. Jak ukázala bývalá Jugoslávie, takové konflikty jsou převážně obecné a směřují k velké vojenské konfrontaci. Největším rizikem je zasahování „třetích stran“ (např. Ruska v Podněstří a v Abcházii), internacionalizace konfliktu. Dalším nebezpečím je, že honba etnických menšin v prostoru SNS za autonomii může vyvolat „dominový efekt“ separatizmu v jiných regionech, zejména ve východní Evropě.

Ve vztahu k tomuto typu etnických konfliktů má Západ více možností aktivního jednání v tom smyslu, že existují víceméně uznávané mezinárodní právní mechanismy pro zajištění sebeurčení národů a práv menšin.

6) *Konflikty týkající se sporných území, jež každá ze zúčastněných stran považuje za část své historické mateřské země* (spor mezi Inguši a Osety o příměstskou oblast Vladikavkazu aj.). Problémem je to, že vnitřní hranice v SSSR byly v mnoha případech stanoveny na základě svévolného rozhodnutí a že dnes neodpovídají skutečnému usídlení etnických skupin. Podle některých odhadů existuje v prostoru bývalého SSSR na 70 potenciálně sporných území. Existuje možnost konfliktu mezi Moskvou a Kyjevem o Krym, mezi Moskvou a Alma-Atou o severní Kazachstán s ruským osídlením atd. Pro Západ představuje značné nesnáze zejména skutečnost, že řada potenciálně sporných území leží v západní části bývalého Sovětského svazu: Kaliningradská oblast Ruska (dříve Východní Prusko), Vilniuská oblast Litvy, část západního Běloruska a západní Ukrajiny, jižní Besarábie, severní Bukovina atd.; mezi možnými uchazeči o tato území jsou i východoevropské státy: Polsko, Maďarsko, Rumunsko.

7) *Mezistátní konflikty*. V současné době probíhá jediný mezistátní konflikt, a to mezi Arménií a Ázerbájdžánem. Chápeme-li však „mezistátní konflikt“ v širším smyslu ekonomického a politického napětí, musíme připustit, že celé postsovětské politické prostředí je prostoupeno takovými konflikty, skutečnými nebo latentními. Nejnebezpečnějším je konflikt mezi Ruskem a Ukrajinou, permanentně vyhrocovaný takovými problémy, jako je rozdělení černomořské flotily, jaderný status Ukrajiny, dodávky ruské ropy a zemního plynu na Ukrajinu apod.

Mezistátní konflikt může mít zpočátku některou z podob popsaných výše, ale později nabývá odlišné kvality a stává se institucionálním, jakousi dlouhodobou strategií obou zúčastněných stran. Další eskalace mezistátních konfliktů nevyhnutelně povede k výraznému napětí mezi státy na území bývalého Sovětského svazu a může vést k totálnímu rozpadu SNS i jiných křehkých integračních mechanismů, k silné militarizaci postsovětské politiky, dokonce i k mezistátním válkám, jejichž důsledkem mohou být tisíce lidských obětí a miliony uprchlíků. Vzhledem k povaze takových válečných konfliktů, k rozlehlosti příslušných území a k počtům tak či onak zúčastněných lidí by byl jakýkoli zásah Západu, včetně vojenské intervence, s největší pravděpodobností neúčinný. Západ by měl oblast konfliktu spíše izolovat.

Může to znít jako paradox, ale v *postsovětském prostředí jsou etnické konflikty v jistém smyslu nezbytným politickým instrumentem*. Za situace, kdy centralizovaná mocenská struktura je rozbitá a stará pravidla politické hry už neplatí, etnický konflikt se stává novou dočasnou politickou regulí, jediným prostředkem k zformování subjektů politické moci a k nastolení nové rovnováhy sil na postsovětské scéně. Postsovětské politické prostředí bude nadále produkovat konflikty jako přechodnou (i vysoce nebezpečnou) formu postsovětského politického života.

Většina důsledků etnických konfliktů se pravděpodobně bude dotýkat bezpečnosti Západu. Masy uprchlíků z oblastí konfliktů budou znamenat permanentní tlak na Evropu i při sebestriktnějším imigračním režimu. Existuje potenciální riziko jaderného terorizmu, stejně jako „konvenčního“ masového terorizmu, šířícího se z území bývalého Sovětského

svazu a východní Evropy. Desperátní sociální a psychologická atmosféra v oblastech etnických konfliktů může zplodit fanatismus podobný fanatismu irských, palestinských či tamilských extremistů.

Ekonomická a sociální rizika

Hluboká ekonomická krize, která má kořeny v zastaralém a nevyváženém ekonomickém systému bývalého SSSR, se v roce 1992 ostře vyhroutil. Současná ekonomická situace je charakterizována paterým zásadním selháním, vyjadřujícím dimenze současné krize. Je to:

- úpadek průmyslové výroby,
- rozpad finančního systému,
- úpadek zahraničního obchodu,
- nezdar prvního kola ekonomické reformy,
- promarnění prvního „balíku“ západní pomoci.

Úpadek průmyslové výroby. V důsledku prudkého poklesu poptávky poklesla průmyslová výroba v Rusku v roce 1992 o 25–28 %. V důsledku toho se ruský HDP scvrkl na 65 % své úrovně z roku 1989. Nejvíce byly tímto trendem postiženy nadějně a technologicky vyspělé sektory, které by mohly být „mosty“ Ruska k světové ekonomice. Ani životně důležitý ropný sektor nebyl výjimkou.¹⁶

Tento trend bude mít závažné dlouhodobé sociální, politické i bezpečnostní důsledky. Za prvé, bývalý Sovětský svaz měl silně industrializovanou ekonomiku s desítkami milionů lidí životně závislých na situaci v průmyslovém sektoru. V sázce jsou tudíž velká sociální rizika. Již se projeví známky sociálního neklidu v upadajících hornických oblastech v Rusku i na Ukrajině. Dalším velkým rizikem je masová nezaměstnanost, která se ještě nepromítla do reality; Rusko představuje spíše ekonomiku částečné zaměstnanosti s množstvím velkých průmyslových podniků, kde se pracuje na zkrácenou pracovní dobu.

Za druhé, úpadek průmyslové výroby také posiluje regionální separatizmus. Velké podniky, potýkající se s krizí, reorientují své výrobní kapacity na lokální potřeby, a tak se stávají regionálními životními centry. Rozšiřování „naturalní ekonomiky“ do jednotlivých regionů a zpřetrhávání ekonomických vazeb přispívají k politické nestabilitě a urychlují dezintegraci v Rusku i v jiných státech SNS.

Za třetí, ekonomická restrikce jde ruku v ruce se zvyšující se závislostí na ropě. Hlavní regiony produkující ropu (Čečensko, Tatarstán, Ťumeň) projevily větší sklon k separatizmu. Závažným konfliktním faktorem v mezistátních vztazích na území bývalého Sovětského svazu se stala také ropa. Její nedostatek nutí určité státy poohlížet se po nových partnerech mimo SNS; například Ukrajina se pokoušela navázat kontakty s Íránem.

Konečně pak současný úpadek průmyslové výroby vede k nebezpečným strukturálním změnám ekonomického a sociálního profilu Ruska. Země „zbavující se“ zpracovatelského průmyslu, s nímž reformátoři původně počítali, se dostane na zcela jinou ekonomickou úroveň, kde bude čelit konkurenci rozvojových zemí. Na tom bude Rusko určitě trpět, neboť jeho konkurenti mají rozsáhlé zdroje levné pracovní síly a početnou populaci, zvyklou žít v mnohem skromnějších podmínkách, než jaké panují v Rusku. Kromě nepříjemných sociálních nákladů bude nižší profil Ruska ve světové ekonomice (zejména jeho ústup v sektorech s vysokou technologií), vracející je převážně do role producenta zdrojů, znamenat velká bezpečnostní rizika. Vzhledem k jeho unikátní poloze uprostřed Eurasie, k jeho historické identitě, k vojenskému a jadernému potenciálu i k sociálním standardům se Rusko může stát „ekonomikou třetího světa“ jedině za cenu vytvoření obrovské bezpečnostní hrozby pro euroatlantický systém.

Rozpad finančního systému. V roce 1992 dosáhla inflace 1 300 % a v roce 1993 dosahoval její měsíční průměr 15–27 %. V roce 1992 vzrostly spotřebitelské ceny 25násobně, zatímco příjmy se zvýšily pouze 7,4krát.¹⁷ Peněžní reforma ve stylu „chicagské školy“ naprosto zkrachovala. Během roku 1992, kdy se počítalo s tím, že Gajdarova vláda bude důsledně uplatňovat přísnou měnovou politiku, Ruská ústřední banka natiskla peníze v hodnotě 40 % HDP.¹⁸

Současná nálada v Rusku – i mezi reformátory ve vládním kabinetu – nedává prakticky žádnou naději na vytvoření vyváženého rozpočtu. Po prosincových parlamentních volbách, které ukázaly, že obyvatelstvo není ochotno akceptovat dopady ani těch nejskrovnějších pokusů o finanční stabilizaci, je úplně jasné, že vláda ustoupí od svých finančních cílů a bude se orientovat na vyšší subvencování neefektivního průmyslu a zemědělství.

Kolaps finančního systému znamená vážná politická i sociální rizika. S prudce postupující inflací převážná většina lidí v Rusku pocítila drastický úpadek své životní úrovně, a to nemůže vykompenzovat žádný sociální program. Samotné sociální programy doznaly značných změn k horšímu, včetně zdravotní péče, bydlení i důchodového zabezpečení. Lidé, zvyklí na sice skromné, leč pevné sociální jistoty, nyní necítí žádnou podporu ze strany státu a čím dál více propadají deziluzím.

Dalším důsledkem kolapsu rublu je zužování rublové zóny a zavádění národních měn ve většině zemí SNS. Politickým efektem je další dezintegrace a silící mezistátní napětí uvnitř SNS.

Každá ruská vláda se slabým rublem bude stát před stejným dilematem: buď dále omezovat sociální programy a životní standard obyvatelstva v zájmu vyváženého rozpočtu a získání finančních zdrojů na investice a restrukturalizaci, anebo se pustit do inflačního stimulování ekonomiky (což se zdá být mnohem pravděpodobnější). Oba způsoby představují latinskoamerický typ přechodu (chilskou či argentinskou cestu), provázený buď autoritarizmem, nebo vysokou politickou a sociální nestabilitou způsobenou hyperinflací.

Úpadek zahraničního obchodu. Kolaps rublu přivodil rovněž situaci, kdy si Rusko už nemůže dovolit dovážet, co potřebuje. Dovozy v roce 1992 poklesl na 40 % dovozu z roku 1990.¹⁹ Jelikož domácí průmysl a zemědělství nejsou s to vyrábět dostatek základního zboží, postihuje to životní úroveň.

Kolaps ruského dovozu z východní Evropy je další výzvou pro Západ. S rozpadem obchodních vazeb s bývalým Sovětským svazem se některé sektory ve východoevropských ekonomikách (např. polské a maďarské zemědělství) staly nadproduktivními. To vytváří další ekonomické a sociální tlaky ve východní Evropě i na trhu EU.

Ve vývozních aktivitách není na tom Rusko o nic lépe. Jeho čistý vývoz se v roce 1992 snížil téměř o 50 %.²⁰ Hlavní příčinou bylo zkomplikování ekonomických vazeb mezi Ruskem a ostatními státy SNS. Vývoz na Západ, narážející na ochranné bariéry, také nezaznamenal žádné zlepšení.

Nehledě na evidentní ekonomické ztráty a neblahé sociální důsledky, další pokles ruského zahraničního obchodu povede i k vytváření konzervativnějšího politického klimatu v Rusku, jehož zahraniční a bezpečnostní politika by se tak mohla stát agresivnější a/nebo izolacionističtější. Při takové eventualitě by Rusko mohlo změnit svou současnou zahraničněpolitickou orientaci a usilovat o strategickou spolupráci s alternativními partnery, jako je Čína nebo Indie. Zároveň by ve svém usilování o nové trhy mohlo začít uplatňovat expanzionistickou politiku v rámci SNS, považující je za „přirozenou“ sféru svých ekonomických zájmů. Obecně řečeno, nepodaří-li se začlenit Rusko do obchodní sféry Západu, může to napomoci k zformování nepřátelského a imperialistického Ruska nebo ruské aliance s tradičními rivaly Západu.

Nezdar prvního kola ekonomické reformy. Ekonomická politika Gajdarovy vlády v roce 1992 a následně pak Černomyrdinova kabinetu v roce 1993 převážně jen reagovala, odpovídala na krizi. Nebylo dosaženo prakticky žádného z cílů vytyčovaných reformátory. Liberalizace cen nevedla k cenové stabilizaci. Průmyslová výroba kolabovala. Jediným prvkem reformy, jenž poskytuje jakousi naději, je privatizační program.

„Odložení“ reformy v Rusku, což si lze po prosincových volbách i představit, je velkým bezpečnostním rizikem. Rusko i ostatní státy SNS, velmi závislé na postupu ruské reformy, mohou prostě zůstat trčet v půli cesty mezi socializmem a trhem. V takovém případě na ně z obojího dopadne to nejhorší: podnikoví manažeři se příliš nestarají o efektivnost, neboť v přežívajícím systému státní regulace jim vláda a banky vždycky pomohou z nesnázi; přitom na obyvatelstvo doléhá inflace, nezaměstnanost a sociální nejistota, inhe-

rentní nezralému trhu. Tato situace vyústí v sociální i politickou nestabilitu a rozbije křehký systém spolupráce Ruska se Západem.

Promarnění prvního „balíku“ západní pomoci. Z halasně oznamovaných 24 miliard \$, které Západ slíbil Rusku v roce 1992, byla ve skutečnosti poskytnuta podpora ve výši necelých 2 miliard \$. Západní pomoc, v roce 1992 tak oslavovaná, byla přinejmenším neúčinná; lze ovšem také hovořit o tom, že tato akce měla negativní dopad, neboť vyústila v deziluzi ruské elity. Přitom se této záležitosti chopila tvrdě nacionalistická opozice v Rusku, která zdůrazňuje neplodnost jakékoli spolupráce se Západem.

Další až závratná suma 43 miliard \$, přislíbená poté v Tokiu v dubnu 1993 – jak se zdá – má přesně stejný charakter: mnoho slibů, ale žádná nová hotovost, žádné nové investice, žádné peníze na restrukturalizaci a na krytí sociálních nákladů reformy. Základním problémem je to, že *oba „balíky pomoci“ mají něco společného spíše s politikou než se skutečnými ekonomickými problémy.* Pomoc Rusku se stala převážně předmětem vnitřního politického handrkování jak v Rusku, tak na Západě. Pokud ekonomika nezvítězí nad politikou, bude pomoc Rusku přicházet nazmar, zatímco nedůvěra veřejnosti v Rusku bude sílit.

Dalším problémem je to, že západní pomoc, poskytovaná prostřednictvím mezinárodních úvěrových institucí, je tvrdě podmíněná a tyto podmínky stanovují nerealistické cíle – jako například snižování inflace o 5 % měsíčně. Přijetí těchto podmínek by znamenalo znemožnění úvěrů pro již tak vratké ruské podniky, devastaci klíčového průmyslu a masovou nezaměstnanost. Západní pomoc, od níž se očekávalo, že bude stimulovat, začala do jisté míry iritovat, jak ukázaly výsledky prosincových voleb. To také přimělo v prosinci 1993 řadu činitelů USA k ostré kritice současné strategie americké pomoci (zejména „necitlivosti“ MMF a Světové banky k ruským problémům).²¹

Ekonomický chaos vede k dramatickému narůstání sociální nerovnosti. Na to reaguje veřejnost stále negativněji. Do pohybu se dostaly dříve marginální procesy, což se projevuje v různých formách protispolečenského chování – v dramatickém růstu kriminality, sebevražd, prostituce i bezprecedentní korupce na všech úrovních. Nakonec pak mezi většinou ruského obyvatelstva dochází k sociální atomizaci provázené extrémním individualismem, nevraživostí, strachem a sociální apatií, což maří naděje na vytvoření občanské společnosti. Takové sociální klima je živným prostředím pro bujení různých populistických, radikalistických, šovinistických a fašistických trendů.

Vojenská a strategická rizika

Ačkoli se předpokládalo, že rozpad Sovětské armády spolu s radikální redukcí jaderných i konvenčních zbraní odstraní sovětskou vojenskou hrozbu a zvýší evropskou bezpečnost, nic takového se nestalo. Nekontrolované štěpení sovětské vojenské struktury může vytvořit stejně nebezpečné klima jako v době studené války. Postsovětská vojenská hrozba není o nic méně reálná než sovětská vojenská hrozba, neboť „trosky“ rozbité vojenské struktury představují:

- řadu národních armád (včetně ruské), rozkládajících se a daleko méně kontrolovaných než bývalá Sovětská armáda;
- skupiny vojsk, ozbrojených útvarů a základen Ruské armády dislokovaných mimo ruské území v různém a často nepřátelském prostředí;
- důstojnický sbor zbavený iluzí, národnostně i politicky rozdělený a postrádající svůj někdejší sociální status, který dramaticky poklesl;
- rostoucí počet polovojenských jednotek a žoldnéřských skupin;
- jaderný potenciál, jehož budoucnost není ani zdaleka jistá a jehož kontrola je předmětem prudkých sporů uvnitř SNS, přičemž Ukrajina chce zřejmě zůstat jadernou mocností;
- mohutné zásoby konvenčních zbraní, které se nyní šíří po celém území bývalého Sovětského svazu a prodávají se do rozvojových zemí;

– rozkládající se vojenskoprůmyslový komplex, zaměstnávající miliony lidí a představující jednu z významných politických sil na postsovětské scéně;

– rozvinutý systém obchodu se zbraněmi, jenž se přízpůsobuje novému bezpečnostnímu a ekonomickému prostředí a je mnohem méně kontrolovaný než v sovětské době.

Formální ustavení národních armád ve všech republikách bývalého Sovětského svazu znamenalo počátek dlouhého přechodného období, v němž se armády pokoušejí definovat svou identitu a své místo ve vnitřních záležitostech.²² Je nanejvýš pravděpodobné, že toto období bude poznamenáno různými konflikty – od sporů o rozdělení majetku Sovětské armády až po otevřenou vojenskou konfrontaci.

Všechny nově vzniklé armády se potýkají se stejnými problémy, z nichž největším je absence bezpečnostní identity i vojenské a strategické doktríny. SNS se rovněž nepodařilo definovat svou bezpečnostní identitu, neboť taškentská Smlouva o kolektivní bezpečnosti z května 1992 vůbec nevytváří vojenskou alianci.

Nejasné vyhlídky vojenské reformy v Rusku a neutěšený stav Ruské armády zvyšují strategickou nejistotu. Vyhlídky na vojenskou reformu jsou zastíněny ekonomickou a sociální krizí a pokračujícím mocenským bojem v ruském politickém establishmentu. Při reformě armády se každé ruské vedení bude muset potýkat s obrovským deficitem finančních i materiálních zdrojů.²³ Je tu však ještě personální problém. V současnosti armáda trpí nízkou morálkou, opotřebovaností důstojnického sboru, vnitřním etnickým tlakem a prohlubujícím se úbytkem i klesající kvalitou branců.²⁴ K tomu připočtíme ještě degradaci sociálního profilu armády a postupující demoralizaci značné části ozbrojených sil (zejména důstojnického sboru).

Z pohledu evropské bezpečnosti takové ozbrojené síly znamenají menší válečnou hrozbu. Ale Evropě nehrozí v dohledné budoucnosti žádná větší válka za účasti velkých uskupení organizovaných ozbrojených sil. Na druhé straně však lze při zvyšujícím se etnickém napětí a množících se menších konfliktech považovat za hrozbu takovou armádu, která postrádá velení, kontrolu, spojení a kázeň. Rizika svémocné účasti separátních jednotek v lokálních konfliktech (v Moldově, v pobaltských státech, v Kaliningradské oblasti nebo i na Balkáně), šíření zbraní nebo i jaderného vydírání jsou značná. Navíc rozkládající se armáda představuje sociální i politickou hrozbu.

Politická postoj armády stále zůstává velkým otazníkem. Účast elitních divízi na potlačení pokusu o převrat v Moskvě v říjnu 1993 a značné ztráty mezi jejich příslušníky zřejmě armádu roztrpčily a odcizily současným vůdcům. Nápadné bylo též váhání generality, než se postavila na Jelcinovu stranu. Kromě toho politické preference vedení Ministerstva obrany nejsou totožné s preferencemi celé armády. Je zde rozevírající se propast mezi generály v Moskvě a místními veliteli; mezi důstojníky panuje rovněž všeobecná nedůvěra k Ministerstvu obrany a ke generálu Gračovovi, který je považován za nekompetentního a zkorumpovaného.

Na druhé straně začíná v armádě silnit politická diferenciacie, vynořují se politické organizace a hnutí většinou s nacionalistickou nebo prosovětskou orientací. Armáda se politizuje a na důstojnických shromážděních se projevují tendence vymknout se velitelské kontrole.²⁵

Bude-li Ruská armáda vtažena do politiky, vzniknou tak povážlivé bezpečnostní problémy. Lze předvídat následující nebezpečí:

– po příštím střetu politických sil v Moskvě či po nějakém institucionálním převratu převeze armáda moc, aby nahradila zdiskreditované politiky, a tak zabránila rozpadu Ruska;

– armádu využije buď prezident, nebo opozice jako nástroj k zavedení autoritářské vlády v Rusku;

– armáda se rozštěpí mezi „prezidentskou stranu“ a opozici, což může vyvolat občanskou válku;

– armádní jednotky, zmítané politickým neklidem a sociálními problémy, budou „jednat lokálně“, zcela zpřetrhají vazby s Moskvou, přivlastní si zbraně, jež mají k dispozici, a vytvoří aliance s místními orgány v separatistických regionech.

Dalším fragmentem rozpadlé sovětské vojenské struktury, znamenajícím bezpečnostní

hrozbu, jsou *skupiny vojsk, ozbrojené formace a základny Ruské armády dislokované mimo ruské území*. Prvním problémem je nejasná budoucnost těch jednotek, které se mají vrátit domů. Chybějí možnosti pro jejich ubytování i speciální programy pro jejich zaopatření.

Dalším rizikem je status ruských jednotek v oblastech etnických konfliktů (Střední Asie, Zakavkazsko, Moldova). V druhé polovině roku 1993, kdy zesílily imperiální trendy ruské politiky v „blízkém zahraničí“, si tyto jednotky začaly počínat mnohem troufaleji než dříve. V současné době jsou ruské jednotky významnou silou podporující promoskevské režimy v Gruzii a v Tádžikistánu.

Pokud jde o pobaltské státy, Rusko spojuje stažení svých jednotek se zabezpečením občanských práv rusky mluvícího obyvatelstva v Pobaltí. Tato argumentace se uplatňuje ještě důrazněji po výrazném vítězství nacionalistů v loňských prosincových volbách v Rusku. Vzniklá situace do určité míry zvýšila bezpečnostní obavy nejen v pobaltských státech, ale i v Německu, v Polsku, ve Švédsku a ve Finsku. Nepanují zde sice obavy z přímé vojenské hrozby ze strany Ruska, ale jde spíše o silící pocit nejistoty v tomto regionu.

Další bezpečnostní hrozbu představují *četné nezákonné polovojenské skupiny zaplavující celé území SNS*. Taková ilegální ozbrojená seskupení se budou početně rozrůstat, jsouce motivována narůstajícími politickými, ekonomickými a etnickými problémy i snadným přístupem ke skladům zbraní.

Ani zdaleka není jistá *budoucnost sovětského jaderného potenciálu*. Po rozpadu Sovětského svazu zůstaly jaderné zbraně ve čtyřech republikách – v Rusku, na Ukrajině, v Bělorusku a v Kazachstánu. Všechny kromě Ukrajiny ratifikovaly smlouvu START I z července 1991. Bělorusko, které rovněž přislíbilo připojit se ke Smlouvě o nešíření jaderných zbraní z roku 1970, se zřejmě také stane státem bez jaderných zbraní. Kazachstán ratifikoval START I a podepsal Smlouvu o nešíření jaderných zbraní v prosinci 1993.

Situace na Ukrajině je mnohem složitější. Při nejistotě, pokud jde o jaderný status Ukrajiny, je v sázce i bezpečnostní politika Ruska. Nepodaří-li se docílit toho, aby Ukrajina ratifikovala dohody o kontrole výzbroje, dojde nutně k určitým změnám v ruské bezpečnostní doktríně nejen na „ukrajinské frontě“, ale celkově v evropském směru.

Kromě toho se s rozpadem centralizované kontroly nad jadernými zbraněmi vynořují četné technické problémy. Jedním z nich je vlastní údržba střel v nových jaderných státech, neboť většina kvalifikované obsluhy i know-how je soustředěna v Rusku.

Konečně pak je tu řada civilních závodů produkujících obohacený uran a jiný štěpný materiál (v Rusku, na Ukrajině i v Kazachstánu). Absence základních právních norem týkajících se vývozu jaderného materiálu podnítila nákupní zájem států usilujících o vlastní jaderný potenciál (zejména Íránu) i pašeráckou aktivitu sítí kriminálních živlů s přístupem k jaderným materiálům.

Podobně i ztráta centralizované kontroly nad sovětským potenciálem konvenčních zbraní způsobila velký bezpečnostní problém. Situace se ostře vyhroutil pochybným rozhodnutím ruského vedení o rozdělení vojenského majetku bývalého Sovětského svazu. To vedlo k nekontrolovanému šíření výzbroje do nestabilních regionů a států jak na území SNS, tak i mimo ně.

V důsledku ekonomických a politických změn se objevila v nové podobě i další klíčová složka sovětské vojenské struktury – *vojenskoprůmyslový komplex*. Minulým vývojem, zejména rozpadem SSSR, byl hluboce zasažen, ale stal se nezávislou ekonomickou, sociální a politickou silou, která je s to ovlivňovat průběh transformací v Rusku a může znamenat značnou bezpečnostní hrozbu pro Západ.

V ekonomické sféře byl vojenskoprůmyslový komplex značně postižen rekonverzí, jež mu byla vnucována od konce osmdesátých let. Pokusy o rekonverzi byly chaotické a voluntaristické; mnohdy ruinovaly technologicky rozvinuté výrobní kapacity, ohrožovaly existenci celých průmyslových oblastí a vyvolávaly nespokojenost mezi vojenskými činiteli, průmyslovými kapitány i dělníky. Kromě toho byl vojenskoprůmyslový komplex nejvíce zasažen zpřetrháním ekonomických vazeb v rámci bývalého Sovětského svazu, neboť jeho produkce byla více diverzifikovaná a rozložená mezi regiony celé země než

produkce civilních průmyslových odvětví. K tomu přistoupilo drastické snížení vojenských zakázek, vynucené rozpočtovými škrty a úspornými opatřeními. Konečně pak evidentně chybějí finanční zdroje a ekonomické stimuly pro rekonverzi (snížení poptávky po zboží dlouhodobé spotřeby), což zpochybňuje možnosti integrace vojenského sektoru do rodící se tržní ekonomiky.²⁶

Dalším rizikem je nenahraditelná ztráta technologického a vědeckého potenciálu bývalého Sovětského svazu, soustředěného ve vojenskoprůmyslovém sektoru. Zde byla nyní stornována značná část výzkumných a vývojových programů. Bude-li tento pustošivý proces pokračovat (spolu s masivním „odlivem mozků“ ruských vědců a inženýrů do jiných zemí, včetně vojenských režimů v Asii), Rusko zdegeneruje v ekonomiku rozvojového světa s nepředvídatelnými důsledky v sociální, politické i bezpečnostní sféře.

Politická budoucnost vojenskoprůmyslového komplexu není ani zdaleka jistá. Nejpravděpodobnějším scénářem je to, že se sice nedostane přímo k moci, ale zůstane významnou silou v pozadí ruské politiky. Patrně si uchová dostatečný vliv na rozhodování v Moskvě i v „provinciích“, aby byl s to „korigovat“ a někdy i formulovat politický, ekonomický a vojenský kurz vlády. Bude usilovat o pomalejší postup ekonomických reforem i o co nejdůslednější upuštění od státního plánování. V zahraniční politice může dát naplno zazní své tradiční nedůvěře k Západu a napomáhat k obnově „silného“ Ruska (nebo i části Sovětského svazu), a tak posilovat imperiální a militaristické trendy v ruském vedení.

Rozpad centralizované vojenské struktury a plánování vedl také k „liberalizaci“ obchodu se zbraněmi na bývalém sovětském území. Objevuje se nový model obchodu se zbraněmi, jenž je daleko méně „diskriminující“, pokud jde o klienty i způsob obchodování.

Rozšiřování exportu zbraní se na státní úrovni setkává s nejvyšší podporou.²⁷ Zároveň ruské úřady volají po zpřísněné regulaci vývozu zbraní, technologií, licencí i speciálních materiálů. Leč v atmosféře krize a korupce je jakákoli kontrola do značné míry pomyslná.²⁸ Monopol státního obchodu se rozpadl a obchodní agentury specializující se na zbraně mohou „operovat“ na celém území bývalého Sovětského svazu. Při tomto způsobu se nebezpečně vytrácí kontrola konečného určení vyvážených zbraní.

* * *

Území bývalého Sovětského svazu tak stojí tváří v tvář množství rizik a potenciálních nebezpečí, jež nejsou bez vlivu na celý mezinárodní systém. Jaká se rýsuje budoucnost?

V Rusku se již prosadila silná prezidentská moc s autoritativními pravomocemi svěřenými Borisu Jelcinovi; tento režim se bude potýkat s neúčinností mocenských mechanismů a se separatistickými tendencemi jednotlivých regionů. Budou tu jisté autoritářské trendy, ale nebudou tu nástroje k jejich prosazení. Rusko bude pokračovat stejným směrem pozvolného rozkladu, bolestných transformací a „krize rozvoje“ latinskoamerického typu, jak se tomu dříve říkalo. Nejpravděpodobnější je, že se udrží stav „duální moci“, kdy autoritativní/oligarchický režim v Moskvě bude kompromisně koexistovat s nezávislými elitami v regionech, aniž by vzájemně problematizovaly svou autoritu. Přitom se bude postupně rozvíjet okleštěný kooperativní trh, což bude doprovázeno vysokou inflací s latentním sociálním neklidem.

Pokud jde o SNS, bude – stejně jako v Rusku – pokračovat bolestná transformace, která nepřinese žádný reálný institucionální pokrok a nevynesie do popředí žádnou politickou sílu, jež by nějakým způsobem změnila mezistátní patovou situaci. Bude docházet k občasným ekonomickým, politickým i menším vojenským krizím (včetně etnických konfliktů), v nichž se bude formovat nová rovnováha sil na postsovětské scéně. Přitom se bude pokračovat v kooperaci na bilaterální i lokální úrovni a spřádat jemná síť nových ekonomických i politických vazeb. Z postsovětského prostoru se stane komplexní a vysoce dynamický systém starých animozit, nových křehkých svazků i dočasných aliancí, v němž bude Rusko hrát dominantní roli a zajišťovat svou přítomnost ekonomickými, diplomatickými i vojenskými prostředky.

Během 10–15 let se na území SNS vytvoří stabilnější konfigurace, silně ovlivňovaná Ruskem (což ovšem nemusí být Sovětský svaz nebo Ruská říše), s jistou strategickou rovnováhou. Do té doby bude bezpečnostní klima v bývalém Sovětském svazu, v Evropě i v širším euroatlantickém prostoru zatěžkáno nejistotou a nepředvídatelností, což je – jak se zdá – jednou z hlavních bezpečnostních výzev pro Západ.

¹ Výsledky voleb z 12. prosince 1993

Protireformní strany

1) Liberálnědemokratická strana Ruska (otevřeně neofašistická, populistická strana vedená Vladimírem Žirinovským) – 23,2 %.

2) Komunistická strana Ruska (volební útočiště pro nostalgické stránky a věrné stoupence; vede ji Gennadij Zjuganov) – 11,89 %.

3) Agrární strana (mluvčí „rudých baronů“ z ruských kolchozů a venkovské chudiny) – 9 %.

Proreformní strany

4) Ruská volba (strana hlavního proudu ekonomické reformy vedená Jegorem Gajdarem) – 15,74 %.

5) Jablko („Jablko“ – koalice tržních reformátorů vedená ekonomem a politikem Grigorijem Javlinským, potenciální koaliční partner Ruské volby) – 8 %.

6) Strana ruské jednoty a shody – 6,5 %.

7) Demokratická strana Ruska – 6 % (obě tyto menší strany podporují reformu, ale v pomalejším tempu).

Reformně nevyhraněné strany

8) Ženy Ruska (strana zasazující se za práva pracovně přetěžovaných a špatně placených žen Ruska, vedená Alevtinou Fedulovovou) – 7 %.

(Viz Financial Times, 14. prosince 1993; International Herald Tribune, 21. prosince 1993; Economist, 18. prosince 1993.)

² Nová ruská ústava byla přijata 58,4 % účastníků hlasování. Hlasování se zúčastnilo 58,2 milionu osob, tj. 54,8 % ze 106 milionů registrovaných voličů. (Viz International Herald Tribune, 21. prosince 1993.)

³ Viz Economist, 18. prosince 1993.

⁴ Viz Simes, D.: Bad Choices, Bad Advice, and Now a Different Russia (Špatný výběr, špatná rada a nyní odlišné Rusko). International Herald Tribune, 16. prosince 1993.

⁵ Citováno dle Financial Times, 15. prosince 1993.

⁶ Podle propočtů ITAR–TASS z 20. prosince by Ruská volba měla mít 103 křesel, Liberálnědemokratická strana Ruska 66, komunisté 62 a Agrární strana 49 křesel. Ostatní čtyři seskupení by se měla dělit o 99 křesel a poslanci zvolení jako nezávislí kandidáti by měli mít 70 křesel. (Viz International Herald Tribune, 21. prosince 1993.)

⁷ Mnozí z nich jsou osobními nepřáteli Borise Jelcina, jako je například Aman Tulejev, vedoucí činitel z Kemerova; Eduard Rossel, bývalý vládce Jekatěrinburgu; Vasilij Starodubcev, jeden z vůdců, a Anatolij Lukjanov, „řídící mozek“ neúspěšného pokusu o převrat ze srpna 1991; Kirsan Iljumžinov, milionářský prezident Kalmycké autonomní republiky. (Viz Financial Times, 15. prosince 1993.)

⁸ Jedinou výjimkou je patrně Komunistická strana Ruska, která se může chlubit přísnou organizací, kázní a stabilním počtem věrných stoupců (kolem 10 % voličů) mezi nejchudšími, poněvadž nejnižšími vrstvami obyvatelstva. Na druhé straně politického spektra hlavnímu demokratickému hnutí – Ruské volbě – sice viditelně chybí organizace a ideologie, ale má zdravou sociální základnu ve formující se „středním stavu“ v Moskvě a v Sankt Peterburgu, kde získala přes 35 % hlasů.

⁹ Podněstří představuje 37 % průmyslového potenciálu Moldovy a produkuje 83 % elektrické energie. (Viz Izvestija, 5. června 1992.)

¹⁰ Viz Financial Times, 20. prosince 1993.

¹¹ Viz Strategija dlja Rossii (Strategie pro Rusko: Zpráva Rady pro zahraniční a obrannou politiku). Něžavisimaja gazeta, 19. srpna 1992.

¹² Viz Salmin, A.: Dezintegracija Rossii? (Dezintegrace Ruska? Zpráva Rady pro zahraniční a obrannou politiku.) Něžavisimaja gazeta, 10. prosince 1992.

¹³ Salmin, A.: cit. dříve.

¹⁴ Tyto subjekty federace zahrnují: Čečensko (hlasování nebylo přípustěno); Tatarstán (13 % účastníků); Sverdlovskou oblast (Eduard Rossel, bývalý oblastní vládce, se pokusil změnit tuto oblast v Uralskou republiku a o ruské ústavě zde hlasovalo méně než 50 % voličů), stejně jako Ingušskou, Udmurtskou a Komiskou autonomní republiku, Kemerovskou oblast, Chabarovský kraj, Čeljabinskou a Permskou oblast a další. (Viz Financial Times, 14. prosince 1993.)

¹⁵ Viz Pain, E.: Etnopolitičeskije konflikty (Etnicko-politické konflikty). Něžavisimaja gazeta, 15. dubna 1992.

¹⁶ Viz Izvestija, 5. března 1993.

¹⁷ Viz Financial Izvestija, 13. února 1993.

¹⁸ Viz Financial Izvestija, 12. března 1993.

¹⁹ Viz Economist, 1. května 1993.

²⁰ Viz tamtéž.

²¹ Viz Financial Times, 17. prosince 1993.

²² Nová ruská vojenská doktrína, schválená prezidentem a zveřejněná v prosinci 1993, se stále vyhýbá mnohým problematickým bodům a budí vážné znepokojení, zejména v částí definující vnější bezpečnostní výzvy pro Rusko („rozšiřování vojenských bloků a aliancí na úkor bezpečnostních zájmů Ruska“ aj.). Viz Osnovnyje položenija vojennoj doktriny Rossijskoj Federacii (Hlavní zásady vojenské doktríny Ruské federace). Krasnaja zvezda, zvláštní vydání, 19. listopadu 1993. (Český překlad: Hlavní zásady vojenské doktríny Ruské federace. Mezinárodní vztahy, 1/1994, s. 106–116 – pozn. red.)

²³ Viz Mostvarona, The Revision of Russian Military Policy and the Military Industrial Complex (Revize ruské vojenské politiky a vojenskoprůmyslový komplex). International Spectator, 2/1993, s. 108.

²⁴ Viz Vojennaja mysl, zvláštní vydání, červenec 1992, s. 47.

²⁵ Viz Bachtakov, N.: Une armée deboussolée et divisée (Dezorientovaná a rozdělená armáda). Le Monde diplomatique, duben 1993, s. 16.

²⁶ Viz Mostvarona: cit. dílo, s. 114–120.

²⁷ Srov. interview prezidenta Jelcina pro list Izvestija, 22. února 1992.

²⁸ Viz Mostvarona: cit. dílo, s. 125; Literaturnaja gazeta, 11/1992.

Poznámka: Zkrácená verze referátu předneseného na Konferenci o evropské bezpečnosti v Římě v lednu 1994.